

SZTUKA W SŁUŻBIE LITURGII

Ks. Zbigniew Wit

Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii 1

Budownictwo sakralne ostatnich lat odznacza się dynamizmem, ciekawymi rozwiązaniami i obejmuje całe ośrodki parafialne. Przewiduje się całe ośrodki parafialne, a w nich kościół, kaplice katechetyczne, mieszkania dla duchownych i pracowników świeckich, często osobne sale o przeznaczeniu wielofunkcyjnym (np. spotkania dzienne seniorów, miejsca pobytu dzieci, zaplecze kulturalne itp.) cmentarz grzebalny, a także teren przykościelny z małą architekturą i parkingiem. W tym krótkim omówieniu chcemy zwrócić uwagę na podstawy teologiczne i wymogi liturgicznoprawne związane z kościołem i jego wyposażeniem. Pominięte zaś zostaną wszelkie zagadnienia prawnoadministracyjne dotyczące prac przygotowawczych, jak i samej realizacji budowy obiektów sakralnych.

Budynek sakralny

Nowy Katechizm Kościoła Katolickiego podaje, że "w warunkach życia na ziemi Kościół potrzebuje miejsca, w których mogłaby gromadzić się wspólnota wiernych. Są nimi nasze widzialne świątynie, święte miejsca" (1198). Miejsce zaś staje się święte "przez poświęcenie lub błogosławieństwo dokonane według przepisów ksiąg liturgicznych i przeznaczają się je do kultu Bożego lub grzebania zmarłych" - KPK 1205) 2. Trzeba zaznaczyć, że w tej definicji uwzględnia się trzy elementy. Pierwszym jest ściśle określone miejsce, które przez czynność liturgiczną zostaje wyłączone z innych. Dlatego "chrześcijanie wznoszą budowle przeznaczone do kultu Bożego. Te widzialne kościoły nie są zwyczajnymi miejscami zgromadzeń, ale oznaczają i ukazują Kościół żyjący w tym miejscu, mieszkanie Boga z ludźmi pojednanymi i zjednoczonymi w Chrystusie" (KKK n. 1180). Aktu wyłączenia tego miejsca dokonuje biskup diecezjalny i ci, którzy są z nim zrównani przez prawo (KPK 1206).

Miejsce święte ma ściśle określony cel. "Służy sprawowaniu i szerzeniu kultu, pobożności i religii, a zabrania tego, co jest obce świętości miejsca" (KPK 1210) 3.

Lektura Pisma świętego ukazuje szacunek izraelitów do miejsca świętych spotkań: świątyni jerozolimskiej oraz synagogi. Sam Chrystus Pan nawiedzał je. Modlił się w nich i nauczał 4. Było to bowiem uprzywilejowane miejsce spotkania z Bogiem; mieszkanie Ojca niebieskiego; dom modlitwy (por. KKK 584) 5. Cytowany nowy Katechizm Kościoła Katolickiego mówi wyraźnie: "Jezus okazywał głęboki szacunek Świątyni Jerozolimskiej" (KKK 583). Różnicę między kultem Starego a Nowego Przymierza wyraził Pan Jezus w rozmowie z Samarytanką: "ani na tej górze, ani w Jerozolimie nie będziecie czcili Ojca (...) prawdziwi czciciele będą oddawać cześć Ojcu w Duchu i prawdzie" (J 4,21. 24). Wielu egzegetów uważa tekst św. Marka po uroczystym wjeździe Pana Jezusa - "Tak przybył do Jerozolimy i wszedł do świątyni. Obejrzał wszystko, a że pora była już późna, wyszedł razem z Dwunastoma do Betanii" - za akt milczącego zerwania z kultem Starego Testamentu, a rozpoczęcia nowego w uprzedzającym wydarzeniu wieczernikowym.

Kult Nowego Przymierza "nie jest związany z jakimś określonym miejscem na zasadzie wyłączności" - jak odnoszono to do świątyni Salomona w Jerozolimie. "Cała ziemia jest święta i powierzona ludziom. Gdy wierni gromadzą się w jakimś miejscu, są >żywymi kamieniami<, zebranych w celu >budowania duchowej świątyni< (1 P 2,2-4). Ciało Chrystusa Zmartwychwstałego jest duchową świątynią, z której tryska źródło wody żywej. Wszczepieni w Chrystusa przez Ducha Świętego, >jesteśmy świątynią Boga żywego< (2 Kor 2, 16)" (KKK 1179). Stąd dla pierwszych chrześcijan najważniejszą sprawą była wspólnota wierzących, Ecclesia, umiłowana Oblubienica Baranka, która gromadziła się w jedno na "łamaniu chleba". Najważniejsza była celebrowana liturgia, i to ona wyłączała miejsce z użytku codziennego, a przeznaczała je dla Boga i przez czynność liturgiczną, przede wszystkim Eucharystią, uświęcała je.

Prefacja obrzędu poświęcenia nowego kościoła podkreśla znaczenie wspólnoty wierzących jako duchowego Kościoła: "W tym świętym miejscu sam wznosisz dla siebie świątynię z duchowych kamieni, którymi my jesteśmy, i sprawiasz, że Kościół, rozszerzony po całym świecie, rozwija się jako

mistyczne Ciało Chrystusa; aż osiągnie swoją pełnię w błogosławionym pokoju w niebieskim Jeruzalem" 6. Należy pamiętać, że to przede wszystkim w świątyniach, w celebracji liturgicznej, Bóg uświęca człowieka, a człowiek wielbi Boga. W nich bowiem: "Kościół sprawuje kult publiczny na chwałę Trójcy Świętej, słucha słowa Bożego i śpiewa pieśń uwielbienia, zanosi modlitwy i składa Ofiarę Chrystusa, obecnego sakramentalnie pośród zgromadzenia. Te świątynie są również miejscami skupienia i modlitwy osobistej" (KKK 1199).

Każda świątynia ma także swoją wymowę eschatologiczną, jest obrazem niebieskiego Jeruzalem (por. KKK 1198), gdyż skierowuje życie chrześcijan ku ostatecznemu przeznaczeniu człowieka. "Świątynia - podaje nowy Katechizm Kościoła Katolickiego - ma wreszcie znaczenie eschatologiczne. Aby wejść do domu Bożego, trzeba przekroczyć >próg<, symbol przejścia ze świata zranionego grzechem do świata nowego Życia, do którego są powołani wszyscy ludzie. Świątynia widzialna symbolizuje dom ojcowski, do którego zdąża Lud Boży i w którym Ojciec >otrze z ich oczu wszelką łzę<(Ap 21,4). Dlatego też świątynia jest szeroko otwartym i gościnnym domem wszystkich dzieci Bożych" (KKK 1186).

Dom Boży, świątynia chrześcijańska zawsze otaczana była szczególną troską o piękno zewnętrzne i kunsztowny często wystrój, czego dowodem są zachowane zabytki sztuki. Problem ten jednak wykracza poza temat niniejszego przedłożenia. Trzeba jednak przypomnieć, że współczesne zalecenia prawa kościelnego ostrzegają przed przepychem, ale przypominają, że "czystość i piękno" 7 ma się odnosić zarówno do samego budynku sakralnego, jego otoczenia, jak i wyposażenia świątyni, czyli ołtarza, ambony, chrzcielnicy, konfesjonatów, ławek, szat liturgicznych i bielizny kielichowej 8.

Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego podaje, że Eucharystię należy sprawować w miejscu świętym, a w razie konieczności w innym "odpowiednim miejscu", na ołtarzu poświęconym lub pobłogosławionym lub poza miejscem świętym na odpowiednim stole okrytym obrusem i korporalem (por. KPK, kan. 932). Trzeba jednak pamiętać, że Kodeks nie zajmuje się obrzędami, dlatego przepisy zawarte w księgach liturgicznych, które nie są sprzeczne z nowymi normami, zachowują swoją moc (por. KPK, kan. 2). Stąd też wynika konieczność przejrzenia poszczególnych ksiąg liturgicznych i dokumentów odnowy soborowej celem pełniejszego zaprezentowania powyższego tematu.

Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego wymaga, by miejsce sprawowania Mszy świętej było godne, a budowle i sprzęt liturgiczny ułatwiały czynny udział wiernych (por. MRIG 253). Na początku zwrócimy uwagę na miejsce celebracji mszalnej w kościele lub kaplicy przeznaczonej do kultu.

I. MIEJSCE CELEBRACJI MSZALNEJ

Dokumenty Stolicy Apostolskiej mówią zarówno o dostosowaniu już istniejących budowli sakralnych do współczesnych wymogów liturgicznych, jak i zachowaniu koniecznych warunków przy budowaniu nowych. Instrukcja o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej mówi: "Dom modlitwy (...) powinien być schludny, zdatny do modlitwy i świętych uroczystości (...), a urządzenie świętego miejsca ma bardzo wielkie znaczenie, gdy chodzi o właściwe zorganizowanie nabożeństwa i czynnego uczestnictwa wiernych" (EM 24).

Częścią miejsca świętego jest przestrzeń kościelna, czyli wnętrze kościoła. Obejmuje ona wszystkich uczestników zgromadzenia liturgicznego, którzy stanowią wspólnotę Ludu Bożego, zebranego we wzajemnej miłości w jednym miejscu dla sprawowania kultu Bożego. Rolę tę mogą spełniać: sam kształt wnętrza, kolorystyka, światło, odległość poszczególnych punktów. Wyposażenie wnętrza kościelnego ma ułatwić wykonywanie specjalnych zadań w zgromadzeniu liturgicznym, a więc podkreślić różnicowany charakter posług 9. Wprowadzenie Ogólne do Mszału podaje, że "ogólny plan budowli kościelnej winien być tak pomyślany, by wyrażał niejako obraz zgromadzenia ludu, umożliwiał zachowanie należytego porządku, a także ułatwiał każdemu prawidłowe wykonywanie funkcji" (MRIG 257). W dotychczasowej koncepcji wnętrza sakralnego był jeden punkt centralny - ołtarz - z tryptykiem i umieszczonym na nim tabernakulum. Dokumenty posoborowe bardziej podkreślają rolę sprawowanej czynności liturgicznej, gdyż tym, co łączy wszystkich zgromadzonych, jest sprawowana liturgia, czyli zbawcze działanie Boga, które tu i teraz dokonuje się przez widzialne znaki. Odbyna się to w różnych miejscach, stąd też mówi się o "strefach", podkreślając szczególnie strefę liturgii słowa Bożego i strefę liturgii ofiary 10.

1. Strefa liturgii słowa Bożego

Dotychczasowe "prezbiterium" było przeznaczone dla prezbiterów - duchownych - przy czym było oddzielone od wiernych podwójną nieraz balustradą ¹¹. Wprowadzenie Ogólne do Mszału mówi: "Prezbiterium powinno być wyodrębnione z wnętrza kościoła przez pewne podwyższenie albo przez odmienną formę i wystrój" (MRIG 258). Przeznaczenie jego jest koncentrujące, powinno być odpowiednio obszerne, bo w nim znajduje się zarówno strefa liturgii słowa, jak i strefa liturgii ofiary, aby wszyscy mogli swobodnie sprawować swoje funkcje w świętych obrzędach. Pierwsza obejmuje "siedzenia dla kapłana i ministrantów, czyli miejsce przewodniczenia", oraz "ambonę, czyli miejsce głoszenia słowa Bożego"; w pobliżu należy też przewidzieć miejsce dla zespołu śpiewaczego i organów.

Miejsce przewodniczenia

Zgodnie z założeniami instrukcji Inter Oecumenici celebrans główny ma być faktycznym przewodniczącym zgromadzenia liturgicznego (por. 92). W osobie kapłana sprawującego liturgię uobecnia się pozasakramentalnie sam Chrystus Pan (por. MRIG 10), który teraz wielbi Ojca w niebie i dokonuje uświęcenia człowieka. Ta funkcja przewodniczącego domaga się odpowiedniego miejsca, by wszyscy wierni mogli go dobrze widzieć. Nowy Mszał mówi, że "krzesło kapłana winno uwydatniać jego funkcję przewodniczącego zgromadzenia i kierującego modlitwą, dlatego najodpowiedniejsze będzie miejsce u szczytu prezbiterium, zwrócone w stronę ludu". (MRIG 271; por. KKK 1184). Szczegółowe rozwiązania mogą być następujące:

a) Na osi za ołtarzem, tak jak miało to miejsce w bazylice starochrześcijańskiej. W tym wypadku trzeba uważać, by kapłan nie "zginął" za ołtarzem, wystając jedynie głową nad mensą. Ołtarz i celebrans mają stanowić na początku Mszy dwie odrębne części, a tabernakulum, o ile znajduje się za celebransem, nie może być zasłonięte przez niego.

b) Drugim rozwiązaniem może być umiejscowienie siedzeń za ołtarzem, ale asymetrycznie. Zazwyczaj umieszcza się je po stronie ambony. Ołtarz ukazuje się wówczas jako drugi ośrodek celebracji liturgicznej.

c) Trzecią możliwością jest postawienie krzesła z boku ołtarza i to bokiem lub frontem do zgromadzenia wiernych ¹². Wielkość prezbiterium adaptowanych kościołów będzie sugerowała jedno z podanych tutaj rozwiązań. Należy też pamiętać, że umieszczenie celebransa bokiem do zgromadzenia wiernych "wycisza" trochę jego funkcję przewodniczącego. Dlatego przy budowie nowych świątyń należałoby go raczej unikać. Pamiętać też trzeba o przygotowaniu w prezbiterium odpowiednich miejsc, krzeseł lub ławek dla ministrantów. Nowy Mszał zaleca to w sposób następujący: "siedzenia dla ministrantów należy umieścić w najdogodniejszym miejscu prezbiterium, by mogli łatwo spełniać powierzane im czynności" (MRIG 271). Godność celebransa i jego widoczność, estetyka i funkcjonalność wnętrza powinny decydować przy wyborze miejsca i usytuowania krzesła dla celebransa.

Ambona, czyli miejsce głoszenia słowa Bożego

Kontakt z kościołami w Polsce świadczy o tym, że ciągle jeszcze spotyka się doraźne i prymitywne rozwiązania, gdy tymczasem "godność słowa Bożego wymaga, by było ono głoszone z miejsca, na którym w czasie liturgii słowa spontanicznie skupia się uwaga wiernych" (MRIG 272; por. KKK 1184). Wyjątkowość tego miejsca określają liczne teksty dokumentów posoborowych: "Gdy w Kościele czyta się Pismo święte, wówczas On sam /Chrystus/ mówi" (KL 7). Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego przypomina: "Kiedy w Kościele czyta się Pismo święte, wtedy sam Bóg przemawia do swego ludu, a Chrystus, obecny w swoim słowie, głosi Ewangelię" (MRIG 9).

Warto w tym miejscu przypomnieć skreślony w ostatnim wydaniu Missale Romanum numer 8 tegoż Wprowadzenia, który mówi: "Msza święta składa się jak gdyby z dwóch części, a mianowicie z części zwanych liturgią słowa i liturgią eucharystyczną, które tak ściśle łączą się między sobą, że stanowią jeden akt kultu. We Mszy świętej bowiem jest przygotowany zarówno Stół Słowa Bożego, jak i Ciało Chrystusowego, przy którym wierni winni być pouczeni i posilani" (tamże 8).

Tak więc teologiczny wymiar tego miejsca wskazuje na jego ważność. Jest ono przeznaczone do

posługi słowa Bożego i dlatego wykonuje się z niego jedynie: czytania i homilię, przez które "Bóg przemawia do swego ludu" (MRIG 33), Psalm responsoryjny jako integralną część liturgii słowa (por. MRIG 36) - jest on przecież radosną odpowiedzią wiernych na usłyszane Słowa Boże. Z tego miejsca wykonuje się także orędzie wielkanocne, tak zwany Exultet; można również podawać wezwania modlitwy powszechnej (por. MRIG 272) **13**. Przytoczone wymogi wskazują na rangę miejsca liturgii słowa - nie chcemy przez to nic ujmować godności ołtarza, a jedynie dowartościować miejsce przeznaczone dla słowa Bożego. Słusznie przeto określa się je mianem "głowy - mózgu kościoła" **14**. Słowo Boże i Jego przyjęcie jest niezbędnym warunkiem właściwego uczestnictwa w liturgii Eucharystii.

Powszechnie stosowane określenie "ambonka" jest deprecjonujące i kojarzy się z pulpitem, a "ambona" - z tą umieszczoną wysoko w nawie kościoła kazalnica, co zgodne jest z łacińskim słowem ambo - ambonis. Warto przypomnieć zresztą bogate zdobienia tradycyjnych ambon, a nagminne zubożenie przy nowych rozwiązaniach. A przecież ambona nie straciła nic ze swej godności, a pozostała jeszcze bardziej związana z Najświętszą Ofiarą przez fakt zbliżenia do ołtarza. W obecnych rozwiązaniach powinno to podkreślić użycie tego samego materiału na budowę ołtarza i ambony **15**. Miejsce liturgii słowa powinno znajdować się blisko ołtarza, tuż na granicy liturgii ofiary i miejsca dla wiernych, aby pomagać w nawiązaniu kontaktu ze zgromadzeniem liturgicznym **16**. "Z zasady powinna to być stała ambona, a nie przenośny pulpit", czytamy we Wprowadzeniu Ogólnym do Mszału (272). Osoba wykonująca posługę słowa Bożego ma stać twarzą do wiernych, by przez wszystkich była dobrze widziana i słyszana. Ostatni postulat powinna rozwiązać dobra radiofonia. Miejsce liturgii słowa nie jest przeznaczone dla komentatora czy kantora - i dla nich powinien być odrębny pulpit z własnym mikrofonem **17**.

Zewnętrzny kształt i przyozdobienia ambony powinny odpowiadać godności tego miejsca, wkomponowanie zaś jej w wyposażenie wnętrza kościoła powinno stanowić estetyczną całość. Jest to już pole wypowiedzi artystycznej plastyków, a duszpasterze powinni wiedzieć, czego należy od nich żądać, i nie bać się właściwych rozwiązań. Najwyższy czas, by usunąć z kościołów chwiejące się pulpity i tymczasowe rozwiązania, a usytuowaniem ambony, jej kształtem zewnętrznym i dekoracją określić, że to miejsce jest znakiem Chrystusa Nauczyciela, dlatego nie należy się bać właściwych proporcji pomiędzy ołtarzem i amboną.

2. Strefa liturgii ofiary

Miejscem, do którego wszystko zmierza, jest ołtarz jako mensa Domini - stół Pana, określane jako serce kościoła **18**. Instrukcja o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej mówi, że ołtarz główny jest: a) znakiem samego Chrystusa, b) miejscem, na którym dokonują się zbawcze tajemnice, c) centrum zgromadzenia wiernych, d) ołtarzowi należy się największy szacunek (por. EM, 24). Jakub R. Kard. Knox, prefekt Kongregacji do spraw Sakramentów i Kultu Bożego, we Wstępie do Ordo dedicationis ecclesiae et altaris pisze: "Ołtarz natomiast, wokół którego gromadzi lud święty, aby uczestniczyć w ofierze Pana, i przy którym posila się podczas uczy niebiańskiej, jest znakiem Chrystusa, który jest Kapłanem Żertwą i ołtarzem własnej ofiary" **19**. On to, ustanawiając w Wieczerniku Pamiątkę swej ofiary, którą złożył na krzyżu, usławił stół ofiarny.

Myśl tę uzasadnia nowy Katechizm Kościoła Katolickiego w następujących słowach: "Ołtarzem Nowego Przymierza jest Krzyż Chrystusa, z którego wypływają sakramenty Misterium Paschalnego. Na ołtarzu, który stanowi centrum świątyni, uobecnia się w znakach sakramentalnych ofiara Krzyża. Ołtarz jest także stołem Pańskim, do którego jest zaproszony Lud Boży. W niektórych liturgiach wschodnich ołtarz jest także symbolem grobu (Chrystus naprawdę umarł i zmartwychwstał)" (KKK 1182). Wypada jednak zaznaczyć, że stół Pana - mensa Domini - oznacza nie tylko stół ofiary, ale i stół dziękczynienia, czyli wdzięcznego włączenia się pod postacią chleba i wina w ofiarę Chrystusa **20**. Do takiego wniosku nakłania tekst św. Pawła: "Kielich błogosławieństwa, który błogosławimy, czyż nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? Chleb, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Chrystusa?" (I Kor 10,16-17).

Wyjątkowa godność ołtarza wypływa stąd, że jest stołem ofiary i uczy paschalnej, że na nim uobecnia się w sposób mistyczny ofiara Krzyża aż do powtórnego przyjścia Chrystusa, że wokół niego gromadzi się Kościół, by składać ofiarę oraz przyjmować Ciało i Krew Chrystusa; On jest ośrodkiem dziękczynienia składanego Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym. Doceniając jego znaczenie, wymowę i sens, pisarze chrześcijańscy głosili wprost, że "ołtarz jest Chrystusem" **21**.

Chrześcijanie uczestniczący w liturgii mają jeszcze głębszą świadomość wypływającą z prawdy o mistycznym Ciele Chrystusa, wskazując, że oni jako członkowie tego Ciała sami są duchowymi ołtarzami **22**. Uzasadniając tę prawdę księga dedykacji ołtarza przytacza następujące wypowiedzi Ojców Kościoła: "Św. Ignacy Antiocheński bardzo wyraźnie prosi Rzymian: >jedynie na to mi pozwólcie - bym mógł ofiarować się Bogu, dopóki ołtarz jest gotowy>. Święty Polikarp, napominając wdowy, by żyły pobożnie, nazywa je >ołtarzem Boga>. (...) Święty Grzegorz Wielki poucza: >Czym jest ołtarz Boży, jeśli nie duchem dobrze żyjących? (...) Słusznie więc serce sprawiedliwych zwie się ołtarzem Boga<" **23**.

Historyczny rozwój zewnętrznych form ołtarza nie jest przedmiotem niniejszej prezentacji. Trzeba jednak zaznaczyć, że ołtarz stał się w chrześcijaństwie "najbardziej wymownym znakiem pośrednictwa Chrystusa", a po Vaticanum II przybiera coraz bardziej formę stołu, wprowadzając wyraźne rozróżnienie pomiędzy ołtarzem - stołem, a retabulum - nadstawą - tryptykiem. "Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara krzyża, jest także stołem Pańskim (...). Ołtarz jest także ośrodkiem dziękczynienia, które się spełnia przez sprawowanie Eucharystii", czytamy we Wprowadzeniu Ogólnym do Mszału Rzymskiego (259) **24**. Jest on miejscem ofiary Nowego Testamentu i stołem uczyty zaproszonych przez Chrystusa - mensa Domini. Rozróżniamy ołtarze stałe i przenośne. Jako stały określany jest taki, który jest na stałe złączony z posadzką i nie da się doraźnie przesunąć.

Natomiast Konferencja Biskupów decyduje, z jakiego materiału ma on być wykonany i nie musi to być wyłącznie kamień, ale może być inny, wartościowy, trwały, odpowiednio obrobiony (por. MRIG 263). Wydaje się, że stosowane w Polsce powszechnie lastriko należy uznać za materiał nieodpowiedni do budowy ołtarzy. Również do połączenia mensy z posadzką może być użyty inny materiał odpowiedni i trwały. Episkopat Polski nie wypowiedział się do tej pory w tej kwestii i stosuje się nadal kamień naturalny jako materiał na budowę ołtarza stałego, co jednak nie wyklucza innych rozwiązań materiałowych **25**.

Ołtarz główny jest zazwyczaj ołtarzem stałym; dlatego "w kościele powinien być zwykle ołtarz stały i poświęcony, nie przylegający do ściany, aby łatwo była można obchodzić go dokoła i odprawiać przy nim w stronę ludu", czytamy w nowym Mszału (MRIG 262) **26**.

Relikwie

Wypada wspomnieć, że zachowuje się zwyczaj umieszczania relikwii świętych, jednak niekoniecznie męczenników, i to zarówno w ołtarzach stałych, jak i przenośnych. Same relikwie mają być odpowiedniej wielkości, czyli obrazować część ciała ludzkiego, a "szkatuły z relikwiami nie należy umieszczać ani nad ołtarzem, ani na mensie ołtarza, lecz pod mensą" **27**. Warto przypomnieć w tym miejscu zasadę, że "ciała Męczenników nie dodają chwały ołtarzowi, lecz raczej ołtarz podkreśla godność grobu Męczenników" **28**.

Tak więc zarówno wielkość relikwii, jak i miejsce ich umieszczenia wymagają ponownego przemyślenia, i być może należałoby tu sugerować przeszklony "grób" w kamiennej części podstawy ołtarzowej. Brak nam w pełni wypracowanych wzorców, niemniej jednak rozwiązanie ołtarza w kościele Ecce Homo w Krakowie na Prądniku Czerwonym, gdzie metalowa trumna z relikwiami Świętego Brata Alberta została wkomponowana w podstawę ołtarza, czy też umieszczenie ozdobnych relikwiarzy za płytą szklaną w dolnej części podstawy mensy, jak to jest w kaplicy Najświętszego Sakramentu w bazylice św. Piusa X w Lourdes - może stanowić pewną wskazówkę dla rozwiązań lokalnych. Takie umiejscowienie relikwii Obrzęd dedykacji ołtarza uzasadnia następująco: "Dla uczczenia ciał Męczenników oraz innych świętych, jak i dla zaznaczenia prawdy, że ofiara członków wywodzi swój początek z ofiary Głowy, wypada nad ich grobami wznosić ołtarze albo składać relikwie pod ołtarzami tak, by Źwyczajne ofiary znalazły się w tym miejscu, gdzie Chrystus jest ofiarą. Lecz On za wszystkich cierpiał, na ołtarzu, oni pod ołtarzem, gdyż Jego męką zostali odkupieni" **29**.

Wspomniany wyżej dokument mówi, że relikwie świętych nie powinno umieszczać się na mensie ołtarza.

Wielość ołtarzy

Ołtarzem przenośnym jest taki, który można swobodnie przesunąć czy przemieścić. Wykonany może być z jakiegokolwiek materiału szlachetnego, trwałego i odpowiedniego do użytku liturgicznego (por. MRIG 264). Należy dodać, że w nowo budowanych kościołach ma znajdować się "jeden tylko ołtarz,

aby na wspólnym zgromadzeniu wiernych jeden ołtarz oznaczał jednego Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa oraz jedną Eucharystię Kościoła" 30.

Drugi natomiast ołtarz stawia się w kaplicy Najświętszego Sakramentu, która jest oddzielona od nawy głównej i w razie potrzeby można w niej odprawić Mszę świętą dla małej liczby wiernych. Z powyższych danych wynika wyjątkowa rola ołtarza głównego jako jedynego miejsca Najświętszej Ofiary, centrum zgromadzenia liturgicznego, ku któremu wszystko prowadzi. Obrazuje to obrzęd chrztu dzieci ze wspólną procesją do ołtarza, przy którym odprawią się Mszę świętą lub przynajmniej odmawia Modlitwę Pańską.

Ołtarzowi oddaje się należyne szacunek przez ukłon, okadzenie i ucałowanie ołtarza na początku i na zakończenie Zgromadzenia Eucharystycznego 31. Kształt zewnętrzny ołtarza, jego rzeźba-bryła to wypowiedź plastyka projektującego wnętrze kościoła 32. Należy jednak pamiętać o jego charakterze duszpasterskim, dlatego nie wolno rezygnować z jego przeznaczenia funkcyjnego i raczej przedstawiać stół ofiary i uczyty niż sarkofag świętego (np. ołtarze barokowe jak trumny), a wszelkie naśladownictwo wydaje się tutaj wysoce nieodpowiednie.

3. Wyposażenie ołtarza

Wyposażenie ołtarza stanowią krzyż, obrus, świeczniki, kredencja; trzeba także wspomnieć o obrazach świętych.

Krzyż

Wyjątkową rolę spełnia krzyż - znak Golgoty, wyraz męki Pana Jezusa. Wieczernik i Golgota, krzyż i ołtarz stanowią znak jedynej ofiary teraz uobecnianej dla naszego zbawienia. Może on znajdować się na ołtarzu lub obok niego; byleby był łatwo dostrzegany przez zgromadzenie liturgiczne 33. Godne podkreślenia jest zniesienie odrębnego krzyża arcybiskupiego niesionego podczas procesji, a stosowanie jednego tylko krzyża "celem podniesienia większej jego godności i należynej czci. (...) Jest rzeczą wskazaną" - czytamy w instrukcji Pontificalis ritus - "by krzyż niesiony w czasie procesji umieścić później przy ołtarzu tak, by służył jako krzyż ołtarzowy" 34.

Zasada ta została powtórzona w nowym Mszału: "Krzyż, jeśli go niesiono w procesji, umieszcza się przy ołtarzu lub w innym odpowiednim miejscu" (MRIG 84), a obecnie znalazła wyraz w postulatcie Episkopatu Polski, by tak zwany krzyż rezurekcyjny był równocześnie krzyżem procesyjnym (por. polskie wydanie Mszału). Praktyka parafialna dostarcza w tym względzie wiele negatywnych przykładów, jeśli więc w pobliżu ołtarza znajduje się na stałe umieszczony krzyż, to dla procesyjnego należy przewidzieć "inne odpowiednie miejsce".

W dawnych kościołach były specjalnie do tego przeznaczone futerały oszklone na bocznych ścianach. Umieszczanie na mieniu ołtarza kwiatów nie wydaje się właściwą praktyką i raczej należy jej unikać. Podobnie jak ustawianie dużych bukietów - ikeban - zasłaniających nie tylko ołtarz, ale także czynności celebransów.

Zrewidowania wymaga także forma pulpitu, mikrofonów, by nie zasłaniały świętych czynności. Rubryki odnowionych obrzędów poświęcenia ołtarza podają, że "nie powinno się również umieszczać na mieniu ołtarza relikwii świętych, gdy się je wystawia dla uczczenia przez wiernych" 35. Należy pamiętać, że wszelkie "zagrąkanie" ołtarza i jego najbliższego otoczenia stoi w sprzeczności z czytelnością znaków, poczuciem estetyki i duchem odnowy liturgicznej, która wymaga szlachetnego piękna, a nie przepychu (por. KL 122), dlatego "do momentu rozpoczęcia liturgii Eucharystii na ołtarzu nie ma nic" 36.

Obrusy

Obrus może być tylko jeden, stąd nie wydaje się koniecznym stosowanie chrismale jako pierwszego przykrycia ołtarza, chyba że względy estetyczne tego wymagają, ale w tym wypadku może być użyty inny obrus ochraniający. Kształt, ornamenty i jego rozmiar będą uzależnione od ołtarza (por. MRIG 268), a nadmiar haftów nie może odwracać uwagi od jego przeznaczenia jako nakrycia, a nie dekoracji 37. Trzeba w tym miejscu dodać, że do sprawowania Mszy świętej zawsze należy rozłożyć korporał (por. MRIG 49, 100, 260).

Świeczniki

Świeczniki podkreślają uroczysty charakter nabożeństwa, są wyrazem szacunku - i mogą się palić dwie, cztery lub sześć świec, a gdy celebryje biskup ordynariusz - siedem (por. MRIG 79). Świece mogą znajdować się na ołtarzu lub w jego pobliżu, tak jednak, by stanowiło to całość a równocześnie nie było przeszkodą dla wiernych (por. MRIG 269). Postulat, "by odpowiednio wkomponować je we wnętrze", jest nie tylko wymogiem plastycznym, ale ma służyć podkreśleniu sacrum i kształtować poczucie estetyczne wiernych **38**.

Kredencja

Wypada przypomnieć o kredencji odpowiedniej i godnej, na której przygotowuje się kielich nakryty welonem białym lub koloru dnia, pateny, hostie, korporał, puszki, wino, wodę i mszał - nie ma jednakże potrzeby używania bursy na korporał. Kredencja powinna być odpowiednio duża, estetyczna i funkcjonalnie umieszczona, gdyż na niej można też dokonać puryfikacji naczyń świętych. Ma być tak umieszczona, by nie przeszkadzała i nie rozpraszała, a równocześnie była odpowiednio blisko (por. MRIG 80c, 120, 229). Chociaż przepisy nie precyzują jej miejsca, to bardziej poręczne wydaje się umieszczenie jej po prawej stronie odprawiającego.

Natomiast montowanie balustrady nie wydaje się konieczne według nowych przepisów liturgicznych, ale dla osób starszych, przyzwyczajonych do klękania podczas Komunii świętej może się to okazać pożyteczne.

Figury i obrazy świętych

Nowe przepisy liturgiczne podają wyraźnie, że "w nowych kościołach nie należy umieszczać nad ołtarzem ani figur, ani obrazów świętych" **39**. Podobnie w innych częściach kościoła należy tego unikać i nie umieszczać wielu obrazów świętych. Najlepszą formą kultu chrześcijańskiego jest nie obraz, ale realizacja Ewangelii i naśladowanie postawy danego świętego, gdyż czciciel ma być żywym przykładem prawdziwego życia chrześcijańskiego (por. MRIG 278).

Powyższe uwagi pozwalają zauważyć pewne przeakcentowanie roli ołtarza i tabernakulum, które są równocześnie deprecjonowaniem pozasakramentalnej obecności Chrystusa Pana w słowie Bożym, zgromadzeniu wiernych czy osobie kapłana. Rozmieszczenie poszczególnych sfer sprawowania liturgii z zachowaniem właściwych proporcji i akcentów jest równocześnie ukazaniem hierarchicznej i uporządkowanej struktury celebracji, która tworzy wspólnotę ludzi wierzących dla budowania wszystkich w Chrystusie.

Nowe obrzędy nie wspominają już o znaczeniu czterech rogów ołtarza małymi krzyżykami, a jedynie o namaszczeniu ołtarza na środku i czterech rogach, dlatego nie ma już potrzeby czynienia tego na przyszłość. Pozostają natomiast krzyże symetrycznie rozmieszczone na ścianach kościoła, których może być cztery lub dwanaście **40**. Są one wyrzeźbione w kamieniu lub namalowane na ścianach, które biskup namaszcza w obrzędzie dedykacji kościoła. Przed nimi umieszcza się lichterze przyścienne ze świecami, czyli tak zwane "zacheuski" **41**.

II. PRZECHOWYWANIE NAJŚWIĘTSZEGO SAKRAMENTU

Odrębnym zagadnieniem jest miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu. Zasadniczym i pierwotnym celem jego przechowywania jest udzielanie Wiatyku, czyli Komunii świętej umierającym, a drugorzędymi celami są Komunia święta poza Mszą świętą i adoracja **42**. Katechizm Kościoła Katolickiego przypomina o tym w słowach: "Tabernakulum powinno być umieszczone >w kościele (...) w najbardziej godnym miejscu, z największą czcią< (Paweł VI, *Mysterium fidei*). Godna forma, właściwe umieszczenie i zabezpieczenie tabernakulum powinny sprzyjać adoracji Pana rzeczywiście obecnego w Najświętszym Sakramencie ołtarza" (KKK 1183). Omawiając miejsce przechowywania Eucharystii, zwraca się uwagę, że powinno być tylko jedno miejsce, najlepiej osobna kaplica, jako najbardziej korzystne rozwiązanie, nie tylko w kościołach zabytkowych, katedrach czy kościołach zakonnych (np. Arcyopactwo w Tyńcu). Miejscem tym może być również część kościoła, ale zawsze ma się wyróżniać od innych, być ono dobrze widoczne, przyozdobione i odpowiednie do modlitwy (por. KPK kan. 938 § 1) **43**.

Samo tabernakulum ma być trwałe i nieprzezroczyste, jeśli chodzi o materiał, z jakiego ma być wykonane; trwałe umocowane i dobrze zamknięte, jeśli chodzi o bezpieczeństwo, dlatego wolno nawet przenieść Najświętszy Sakrament na noc do innego, bardziej stosownego i chronionego miejsca. Ostrożność ta dotyczy również kluczyka do tabernakulum **44**.

Wieczna lampka, znak czci dla obecności Pana, ma się palić stale. Nowa księga: Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą podaje, że ma być podsycona olejem lub woskiem, natomiast Kodeks Prawa Kanonicznego podaje ogólnie, że jest to "specjalna lampa" (kan. 940). Konferencja Episkopatu zezwoliła na stosowanie również światła elektrycznego w wiecznej lampce, z czego nie wynika konieczność rezygnacji ze światła naturalnego tam, gdzie jest to możliwe do utrzymania **45**.

Znakiem obecności Pana Jezusa w Najświętszym Sakramencie jest też konopeum, czyli ozdobna osłona okrywająca tabernakulum. Nie jest ono konieczne w przypadku, gdy na tabernakulum znajdują się symbole eucharystyczne przedstawiające kielich lub kłosa zboża i winogrona itp **46**.

Na ołtarzu przechowywania Eucharystii lub w jego pobliżu powinny być umieszczone świece, które zapala się między innymi na czas udzielania Komunii świętej poza Mszą świętą, korporał do rozłożenia pod puszkę z komunikantami, patena komunijna, a także naczynie z wodą (lawaterz) do obmycia i mały ręcznik do wytarcia palców szafarza **47**.

Ustalenia Episkopatu Polski w omawianej kwestii nie są zbyt precyzyjne, gdyż Wskazania duszpasterskie o nabożeństwach z roku 1972 podawały: "Tabernakulum ma być umieszczone w prezbiterium w środkowym miejscu świątyni. Umieszczenie tabernakulum poza ołtarzem jest wykluczone" (2). Natomiast Normy postępowania w sprawie sztuki kościelnej z roku 1973 postulują: "Właściwe umieszczenie i dobre wyeksponowanie tabernakulum, które powinno znajdować się na osi i powyżej ołtarza" (§ 20 p. 3), stanowi wymóg przy budowie nowych świątyni. Powyższe wskazania sugerują raczej umieszczenie tabernakulum w prezbiterium na osi kościoła lub na osi odrębnej kaplicy. Nowy Katechizm Kościoła Katolickiego nie jest tak rygorystyczny: "Tabernakulum powinno być umieszczone >w kościele (...) w najbardziej godnym miejscu, z największą czcią<. Godna forma, właściwe umieszczenie i zabezpieczenie tabernakulum, powinny sprzyjać adoracji Pana, rzeczywiście obecnego w Najświętszym Sakramencie Ołtarza" (KKK 1183).

III. Nawa kościoła i zakrystia

Wejście do kościoła poprzedzone jest przedsionkiem, czyli kruchtą. Wyposaża się je tradycyjnie w otwarte kropielnice z wodą święconą, w krzyż lub inny emblemat religijny, gabloty z informacjami o dziejach kościoła i parafii oraz aktualnościami życia religijnego. Pomiedzy kruchtą a nawą zawieszają się na zimę kotarę zabezpieczającą przed zbytnią emisją ciepła, a ozdobna krata lub oszklone drzwi mają chronić i stanowić zabezpieczenie przed ewentualną profanacją lub kradzieżą oraz umożliwić prywatną modlitwę wiernych. Ułatwia to umieszczony tam klęcznik **48**.

Nawa stanowi najobszerniejszą część kościoła i przeznaczona jest dla wiernych, a kształt jej ulega w ostatnich czasach modyfikacjom z dotychczasowej prostokątnej na bardziej funkcjonalne rozwiązanie o układzie kwadratowym, półkolistym czy amfiteatralnym. Współczesne budownictwo sakralne preferuje nawy niewielkie z funkcjonalnymi przejściami dla wiernych i wygodnymi miejscami do siedzenia. Często są to ławki z oparciem na plecy i podpórką do klęczenia tak, aby łatwo można było zająć postawę stojącą, klęczącą lub siedzącą **49**. Wymogiem współczesnym jest też ogrzewanie kościoła, jednak jego sposób i użytkowanie wymagają osobnego opracowania.

Pozostałością minionych czasów jest wielość ołtarzy bocznych i jako spuścizna kulturalna są one często cennymi zabytkami w skali ogólnonarodowej. Trudno też w nowych budowlach pominąć całkowicie osobne miejsca szczególnego kultu Najświętszej Maryi Panny czy świętych Patronów, ale nie muszą to być odrębne ołtarze i szukać należy innych rozwiązań. Dobrze będzie przewidzieć tam odpowiednie miejsce na świece, kwiaty, teksty modlitw i klęczniki do prywatnej modlitwy.

Zakrystia

Integralną częścią budynku sakralnego jest również zakrystia, która powinna być tak usytuowana wobec ołtarza głównego, aby można było odbyć uroczystą procesję wejścia. Dobre rozwiązania przewidują wydzielone zakrystie dla duchownych i ministrantów oraz małą kancelarię dla

interesantów. W każdej głównej zakrystii znajduje się kredencja służąca do przygotowania szat liturgicznych oraz odpowiednie szafy do ich właściwego przechowywania, prócz tego odrębne szafy do przechowywania ksiąg liturgicznych i bielizny liturgicznej, a także odrębna szafa pancerna na argenteria 50.

Podobne wyposażenie powinna posiadać zakrystia służby liturgicznej. Należy także zwrócić uwagę na właściwe rozmieszczenie tablicy świetlnej, wzmacniacza radiofonii oraz odpowiedniego zaplecza magazynu do przechowywania narzędzi i zbytecznych sprzętów. Powyższe uwagi mają raczej charakter duszpasterski niż liturgiczny, stąd ich szczegółowe rozwiązanie będzie związane z ogólnymi założeniami budynku sakralnego.

Konfesjonały

Trzeba tutaj wspomnieć jeszcze o strefie sakramentu pokuty i pojednania. Przytoczone Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej Episkopatu Polski mówią: "Miejsca na odbywanie spowiedzi powinny być wkomponowane dyskretnie we wnętrze kościoła, zapowiadając niekrępujący i łatwy dostęp dla kapłana i wiernych. Wielkość ich ma być wystarczająca na ustawienie wygodnego konfesjonału" (§ 21) 51. Indywidualne rozwiązanie tego zagadnienia należy pozostawić duszpasterskiej roztropności miejscowego kapłana. Tak jednak, by stanowiło ono w miarę wygodne i zabezpieczone przed chłodem miejsce dla posługującego kapłana i penitenta 52. Trzeba jednak uwzględnić wymóg, aby ukazał się aspekt teologiczny sprawowania sakramentu pokuty i pojednania, to znaczy w Kościele i przez posługę Kościoła.

IV. Miejsce chrztu

Polska edycja księgi Obrzędy chrztu dzieci przypomina ogólne wymagania odnoszące się do chrzcielnicy. Podaje, że ma jaśnieć pięknem i czystością. Może znajdować się w wolno stojącej kaplicy chrzcielnej, w odrębnej kaplicy kościoła lub w samym kościele, ale poniżej ołtarza. Zawsze jednak ma być tak usytuowana, aby wierni widzieli sprawowane obrzędy i mogli w nich brać udział 53. Instrukcja Świętej Kongregacji Obrzędów Inter Oecumenici z 1964 roku podaje, że "przy wznoszeniu i zdobieniu chrzcielnicy należy zabiegać o to, aby jasno uwidaczniała się godność sakramentu chrztu świętego, a miejsce nadawało się do wspólnych nabożeństw" (99).

Forma zewnętrzna chrzcielnicy pozostawiona jest do rozwiązania artystycznego projektantowi wnętrza, ale zawsze powinna ona wskazywać na obmycie. Ta samo dotyczy materiału, z jakiego ma być wykonana. Dekoracja plastyczna powinna nawiązywać tematyką do misterium chrztu. Katechizm Kościoła Katolickiego przypomina nie tylko o konieczności chrzcielnicy w kościele, ale także o zawartym przymierzu: "Chrzest zapoczątkowuje zgromadzenie Ludu Bożego, dlatego świątynia powinna posiadać miejsce do celebracji chrztu (chrzcielnica) oraz sprzyjać pamięci o obietnicach chrzcielnicy (woda święcona) - KKK 1185.

Wprawdzie w chrzcielnicy należy przechowywać wodę do chrztu w okresie Wielkanocy, ale powinno się dążyć do tego, żeby chrzcielnica była miejscem obmycia chrzcielnego i dlatego jeśli posiada ona taki kształt, że z niej wypływa woda, wówczas poświęca się płynący strumień. Obok źródła chrzcielnego należy umieścić paschał, który ma płonąć podczas obrzędu, aby od niego ojciec dziecka lub chrzestny mógł zapalić świecę swego dziecka. Tam również należy przechowywać w godnym miejscu, w odrębnej szafce, czyste naczynia do chrztu 54. Sama kaplica chrzcielna powinna być tak duża, aby można było w niej sprawować obrzędy chrztu Wigilii Paschalnej 55, a chrzcielnica tak usytuowana, aby można było nad nią udzielać chrztu. Chodzi o to, aby była ona miejscem udzielania sakramentu, a nie tylko przechowywania wody chrzcielnej.

Dekoracja plastyczna tego miejsca nie wchodzi w powyższe opracowanie, stanowi jednak ważny element wyposażenia kościoła. Dobrze też będzie przewidzieć pomieszczenie pomocnicze dla płaczących dzieci 56. Znajomość teologii tego sakramentu i jego znaczenie dla życia chrześcijanina powinny zmobilizować duszpasterzy do zwrócenia większej uwagi zarówno na godne pomieszczenie, dostojną chrzcielnicę, jak i piękną celebrację. Przytoczone słowa św. Grzegorza z Nazjanzu niech przyczynią się do głębszej refleksji i konkretnych rozwiązań pastoralnych: "Chrzest jest najpiękniejszym i najwspanialszym darem Boga (...). Nazywamy go darem, łaską, namaszczeniem, oświeceniem, szatą niezniszczalności, obmyciem odradzającym, pieczęcią i wszystkim, co może być najcenniejsze. >Darem< - ponieważ jest udzielany tym, którzy nic nie przynoszą; >łaską< - ponieważ

jest dawany nawet tym, którzy zawinili; >chrztem< - ponieważ grzech zostaje pogrzebany w wodzie; >namaszczeniem< - ponieważ jest święty i królewski (a królów się namaszcza); >oświeceniem< - ponieważ jest jaśniejącym światłem; >szatą< - ponieważ zakrywa nasz wstyd; >obmyciem< - ponieważ oczyszcza; >pieczęcią< - ponieważ strzeże nas i jest znakiem panowania Boga" (cyt. za KKK 1216).

Wszelkie prace dotyczące budowy, przebudowy, adaptacji wnętrza czy polichromii mają być uzgadniane z Diecezjalną Komisją do spraw Sztuki, dlatego duszpasterze nie powinni dokonywać żadnych zmian na własną rękę. Powyższa prezentacja nie rości sobie ambicji kompleksowego rozwiązania zagadnień związanych z podstawami teologicznymi, wymogami prawa liturgicznego i racji pastoralnych wnętrza budynku sakralnego. Autorowi chodzi jedynie o uwrażliwienie na powyższe zagadnienia, by współczesne rozwiązania uwzględniały nie tylko normy prawne, ale również brały pod uwagę właściwe dostosowania oraz dorobek kultury narodowej i mentalność powierzonych wiernych (por. KL 37-40).

Przytoczona literatura polska może się okazać pomocna dla wszystkich zainteresowanych tym problemem, a zwłaszcza tam, gdzie z różnych powodów prowadzone są, czy też mają być, prace budowlane albo remontowe.

PRZYPISY

1. Z. Wit, Wymogi liturgiczno-prawne wyposażenia kościoła. "Ateneum Kapłańskie" 113:1989 s. 226-240. W niniejszym artykule wykorzystano następujące dokumenty Kościoła: Instrukcja Inter Oecumenici o należytych wykonywaniu Konstytucji o świętej Liturgii; Instrukcja Świętej Kongregacji Obrzędów o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej - skrót EM; Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego. Poznań 1986 - skrót MRIG; Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza z 1977 r.; Kodeks Prawa Kanonicznego. Poznań 1984 - skrót KPK; Obrzędy chrztu dzieci według Rytuału Rzymskiego. Katowice 1972; Caeremoniale Episcoporum. Roma 1984 - skrót Caeremoniale; Katechizm Kościoła Katolickiego. Poznań 1994 skrót - KKK;
2. Pawluk. Prawo Kanoniczne według Jana Pawła II. T. 2. Olsztyn 1986 s. 457;
3. Przypomina o tym również kanon 1219: "W kościele, zgodnie z prawem poświęconym lub pobłogosławionym, mogą być sprawowane wszystkie czynności kultu Bożego, z zachowaniem uprawnień parafialnych". Por. J. Bakalarz. Miejsca święte. Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Praca zbiorowa. T. 3. Lublin 1986 s. 385; Pawluk, jw. s. 549;
4. Por. Łk 2,22-39.46-49; J 2,13-14; 5,1.13; 7,1.10.14; 8,2; 10,22-23;
5. Chrystus Pan "oburza się, że jej dziedziniec zewnętrzny /świętyni/ stał się miejscem handlu. Jeśli wyrzuci ze Świątyni kupców, to czyni to przez zazdrosną miłość do Ojca: Ź domu mego Ojca nie róbcie targowiska! Uczniowie Jego przypomnieli sobie, że napisano: Gorliwość o dom Twój pochłonie Mnie (Ps 69,10)!" - J 2,16-17. Po Zmartwychwstaniu Jezusa Apostołowie zachowali religijny szacunek dla Świątyni" (KKK 584);
6. Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza. "Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne" 55:1981 s. 256;
7. "Wszyscy, do których to należy, mają troszczyć się o utrzymanie w kościołach takiej czystości i piękna, jakie przystość domowi Bożemu, i nie dopuszczać do tego, by działo się w nim coś obcego świętości miejsca" (KPK 1220);
8. Por. Pawluk, jw. s. 466;
9. Por. MRIG 5, B. Snela. Przestrzeń kościelna. W: Liturgika ogólna. Praca zbiorowa. Lublin 1973 s. 175. J. Miazek. Wymagania liturgiczne. W: Seminarium SARP nt. architektury obiektów sakralnych. Warszawa 1983 s. 16;
10. Por. M. E. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura sakralna. Lublin 1979 s. 222;
11. W niektórych kościołach katedralnych jedna balustrada oddzielała "duchowienstwo wyższe" od "niższego", a druga prezbiterium od nawy. Por. A. J. Nowowiejski. Ceremoniał parafialny. Płock 1906 s. 77. Chwalisław Zieliński. Sztuka sakralna. Poznań 1960 s. 107;
12. Por. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura s. 234. - Autorka zamieszcza też plany różnych rozwiązań współczesnych świątyni. Por. Miazek, jw. s. 20, M. Cynka. Przepisy Kościoła dotyczące prezbiterium, tabernakulum i naczyń świętych. W: II Krajowy Kongres Eucharystyczny. Pomoce teologiczno-duszpasterskie dla parafii pod redakcją Bpa Stanisława Napierały. Poznań 1987 s. 293;
13. Prócz wyżej wymienionych można odczytać w Liturgii Godzin lekcje i wezwania modlitwy

powszechnej (Caeremoniale Episcoporum. Roma 1984, 199, 205), podać wiernym w Uroczystość Objawienia Pańskiego święta ruchome w najbliższym roku (tamże 240; Dekret Stolicy Apostolskiej o nominacji biskupiej, tamże 573, 1143, oraz Dekret o nałożeniu paliusza, tamże 1152). Por. A. G. Dyl. Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła. W: Misterium Christi T. 7. Sztuka w liturgii. Kraków 1996 s. 74;

14. Snela, jw. s. 212;

15. Por. W. Pieńkowski. Elementy funkcjonalne wnętrza kościelnego. W: Budowa i konserwacja kościołów. Warszawa 1981 s. 126. Cynka, jw. s. 292. Dyl, jw. s. 74. M.E. Rosier-Siedlecka. Teologiczna myśl i funkcja poszczególnych elementów wnętrza sakralnego. Misterium Christi T. 7. W: Sztuka w liturgii s. 98-99, 100-105;

16. Por. Snela, jw. s. 212. Miazek, jw. s. 20. Cynka, jw. s. 292;

17. Por. "Cantor, commentator aut chori moderator de more ambonem ne ascendant, sed ex alio loco apto suum munus adimpleat". Caeremoniale 51. Por. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura s. 239, Miazek, jw. s. 20, Cynka, jw. s. 292; 18. Por. MRIG 259, Caeremoniale 918, Snela, jw. s. 210. Ks. M. Cynka nazywa jeszcze ołtarz "tronem wystawienia", jw. s. 289; 19. Dekret. Obrzędy poświęcenia, jw. s. 217. Por. Dyl, jw. s. 68; **20.** Por. B. Nadolski. Liturgika. T. 1 Poznań 1989 s. 149;

21. Obrzęd poświęcenia ołtarza 4, Instrukcja Eucharisticum misterium 7 podaje następujące uzasadnienie: "W każdej wspólnoty ołtarza przez święte posługiwanie Biskupa, ewentualnie kapłana, który występuje w imieniu Biskupa, ujawnia się znak (symbol) owej miłości i Jedności mistycznego Ciała, bez której nie może być zbawienia". Wypowiedzi na temat godności ołtarza - zobacz: M.E Rosier-Siedlecka. Teologiczna myśl i funkcja poszczególnych elementów wnętrza sakralnego. W: Misterium Christi. T. 7. Sztuka w liturgii. Kraków 1996 s. 95;

22. Por. Nadolski, jw. s. 149;

23. Obrzędy poświęcenia ołtarza, 2;

24. Obrzęd poświęcenia ołtarza mówi: "Chrystus Pan, ustanawiając pod postacią uczty ofiarniczej pamiątkę ofiary, którą miał złożyć Ojcu na ołtarzu krzyża, uświęcił stół ofiarny, przy którym mieli gromadzić się wierni, by uczcić Jego Paschę. Ołtarz jest więc stołem ofiary i uczty, na którym kapłan, przedstawiający Chrystusa Pana, dokonuje tego samego, co Chrystus uczynił i uczniom swoim przekazał, aby czynili na Jego Pamiątkę". Obrzęd poświęcenia ołtarza, 3. Por. Rosier-Siedlecka. Teologiczna myśl... s. 96-98;

25. Por. Pieńkowski, jw. s. 125, Miazek, jw. s. 19, Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura... s. 226. Złagodzeniu ulegają dotychczasowe ściśle przepisy domagające się, aby mensa wraz z podstawą stanowiły jedną, nienaruszalną całość. Por. Nowowiejski, jw. s. 62-64, Zieliński, jw. s. 85-88. "Wszystkie inne elementy ołtarza, jak jego fundament (posadzka), podstawa lub kolumny, ukazują się odtąd jako przypadłościowe" - P. Hemperek bp. Uświęcające zadania Kościoła. W: Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. 3. Lublin 1986 s. 402, por. s. 404. E. Szafrowski. Podręcznik Prawa Kanonicznego. T. 4. Warszawa 1986 s. 252, Dyl, jw. s. 69;

26. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 8, Caeremoniale, 918. Hemperek, jw. s. 404; Szafrowski, jw. s. 251, Cynka, jw. s. 289;

27. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 11c, Caeremoniale, 900. Hemperek, jw. s. 404, Szafrowski, jw. s. 252-253, Dyl, jw. s. 70-71;

28. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 5.31. Tamże 5;

29. Tamże 5;

30. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 7. Już w Motu proprio Peculiare ius Pawła VI z 1966 r. czytamy, że w bazylikach ołtarz ma być "w miejscu widocznym i centralnym, w ten mianowicie sposób, by zgodnie z życzeniem Powszechnego Soboru Watykańskiego II ołtarz był rzeczywiście centrum, ku któremu zwraca się spontanicznie uwaga całego zgromadzenia wiernych". Posoborowe prawodawstwo kościelne. Opr. E. Szafrowski. T. 2, z. 2, Warszawa 1970 s. 248. Por. Caeremoniale, 48, Hemperek, jw. s. 404, Szafrowski, jw. s. 252, Dyl, jw. s. 71;

31. Por. MRIG 27, 51, 85, 106, 125, 163, 208, Caeremoniale, 86, 130, 131, 149, 178, 204;

32. Por. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 6. W. Pieńkowski podaje szereg praktycznych wskazówek. Pisze między innymi: "Z przodu odległość od krawędzi najwyższego stopnia ołtarza powinna wynosić 1-1,5 m. Wysokość ołtarza od posadzki prezbiterium do górnego poziomu mensy najlepsza: 95-97 cm (...). Szerokość i długość mensy uzależniona jest od wielkości wnętrza kościelnego: w kościołach dużych od 1 m szerokości 3 m długości, w kościołach mniejszych od 70 cm szerokości i 1,5 m długości, przy założeniu, że mensa jest w rzucie prostokątna, ponieważ może być w innym rzucie np. owalna, kwadratowa itp". Pieńkowski, jw. s. 124. Por. Cynka, jw. s. 291;

33. Por. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura... s. 231, Miazek, jw. s. 19, Cynka, jw. s. 20, Rosier-Siedlecka, Teologiczna myśl... s. 126-132;

34. Por. MRIG 79, 82b, 143, Obrzęd poświęcenia ołtarza, 27;

35. Obrzęd poświęcenia ołtarza, 10;
36. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura s. 227, Dyl, jw. s. 85;
37. Por. tamże s. 231: "Nakrycie ołtarza wskazuje, że ołtarz chrześcijański jest miejscem ofiary eucharystycznej oraz Stołem Pańskim. (...) Dlatego ołtarz jako stół uczy ofiarnej odpowiednio się przygotowuje i uroczyście przyozdabia". Obrzęd poświęcenia ołtarza, 22 c;
38. Por. Miazek, jw. s. 19. Nowe księgi podają uzasadnienie teologiczne światła: "Oświetlenie ołtarza przypomina, że Chrystus jest Țwiatłem na oświecenie poganȚ, którego blaskiem jaȚnieję KoȚciȚł, a dziȚki niemu cała rodzina ludzka". Obrzęd poświęcenia ołtarza, 22 c. Por. Dyl, jw. s. 86;
39. TamȚe n. 10;
40. Por. Obrzęd poświęcenia koȚciȚła n. 63;
41. Por. ZieliȚski, jw. s. 113;
42. Por. Komunia ťwiȚta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza MszȚ ťwiȚtȚ, 5. Katowice 1985. Hemperek, jw. s. 136;
43. "Commendatur ut tabernaculum, iuxta perantiquam traditionem in ecclesiis cathedralibus servatam, ponatur in sacello a centrali aula seiuncto". Caeremoniale, 49. Por. Hemperek, jw. s. 137; SzaȚrowski, jw. T. 3 s. 218-219, Snela, jw. s. 213-214, Rosier-Siedlecka (Posoborowa architektura... s. 248-259) podaje rȚwnieȚ plany zrealizowanych rozwiȚzań w nowym budownictwie sakralnym. Tabernakulum moȚe znajdowaȚ siȚ na ťcianie prezbiterium na jego osi lub nieco z boku lub w prezbiterium na tzw. "stȚpie eucharystycznym" i w tych przypadkach naleȚy przewidzieȚ maȚȚ mensȚ; w specjalnej kaplicy, z boku lub w ťcianie a nawet "na ołtarzu bocznym lub nawet poza ołtarzem w odpowiednio godnej czȚťci ołtarza". Miazek, jw. s. 22. Dla podkreȚlenia waȚnoȚci tego miejsca moȚna wykorzystaȚ ťwiatȚło naturalne lub sztuczne. Por. PieȚkowski, jw. s. 125. "Tabernakulum powinno byȚ ustawione w maȚej mense lub umieszczone w ťcianie tuȚ nad mensȚ na wysokoȚci 1,1-1,3 m nad posadzka. MaȚa mensa musi byȚ takiej wielkoȚci, aby po otwarciu tabernakulum moȚna byȚo swobodnie pomieȚciȚ na niej co najmniej 2 puszki z komunikantami w ťrodku". Cynka, jw. s. 294;
44. Por. Komunia ťwiȚta i kult, jw., 10, Hemperek, jw. s. 138, SzaȚrowski, jw. T. 3 s. 219, Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura... s. 254, Dyl, jw. s. 79-82;
45. Por. Komunia ťwiȚta i kult, 12, Hemperek, jw. s. 138, SzaȚrowski, jw. T. 3 s. 219-220, Miazek, jw. s. 23;
46. Komunia ťwiȚta i kult, jw. n. 7. Por. Hemperek, jw. s. 138, Miazek, jw. s. 23;
47. Por. Komunia ťwiȚta i kult, jw., 36, 50;
48. Por. PieȚkowski, jw. s. 129, który porusza zagadnienie wejȚcia i wyjȚcia z koȚciȚła;
49. Por. Miazek, jw. s. 18: ławki majȚ przede wszystkim charakter funkcjonalny, a nie dekoracyjny. "WysokoȚć ławek od posadzki do gȚry oparcia nie powinna byȚ wiȚksza jak 70-80 cm, deska do siedzenia szerokoȚci 35 cm na wysokoȚci 42 cm; caȚy segment nie powinien przekraczaȚ 90 cm. SȚ to wymiary orientacyjne. (...) SzerokoȚć przejȚcia miȚdzy rzȚdami ławek (...) dla przejȚcia procesji bȚdzie potrzeba okoȚo 3 m, a w wiȚszych koȚciȚłach 4 m". PieȚkowski, jw. s. 128-129. ZieliȚski, jw. s. 115-118. Dobrze byȚoby przewidzieȚ wygodne "wejȚcie - podjazd" dla inwalidȚw i ludzi niepeȚnosprawnych, a w nawie koȚciȚła osobne dla nich miejsca, podobnie zresztȚ dla matek z maȚymi dzieȚmi. WspȚczesne rozwiȚzania na Zachodzie posiadajȚ takie pomieszczenia;
50. Por. Caeremoniale, 53, Miazek, jw. s. 25. UrzȚdzenie zakrystii - zobacz ZieliȚski, jw. s. 118-123;
51. Episkopat orzekȚ teȚ: "Miejscem indywidualnej spowiedzi sȚ konfesjonaȚy ustawione w koȚciȚłach, kaplicach i w tych pomieszczeniach, w ktȚrych miejscowy ordynariusz pozwala odprawiaȚ MszȚ ťw. (np. w pomieszczeniach katechetycznych)". ObrzȚdy pokuty. Katowice 1981, 38b. Por. Hemperek. jw. s. 154-155, SzaȚrowski. jw. T. 3 s. 241, Snela, jw. s. 216-217, Miazek, jw. s. 24. "KonfesjonaȚ nie moȚe byȚ ciasny, lecz na tyle gȚboki, ťeby spowiednik mȚgȚ swobodnie wyprostowaȚ nogi. StȚd gȚbokoȚć konfesjonaȚu powinna byȚ 110-130 cm, szerokoȚć wewnȚrzna miȚdzy ťciankami bocznymi 65-70 cm, dla swobodnego przechyȚu w obie strony, wysokoȚć ławki 42 cm, wysokoȚć caȚoȚci 150-160 cm. PodȚoga konfesjonaȚu musi byȚ zsynchronizowana ze stopniem, na ktȚrym klȚka penitent. StopieȚ ten jest wyȚszy o kilka centymetrȚw (5-7 cm) od poziomu podȚogi, ale nie wiȚcej jak 14 cm, szerokoȚć stopnia ok. 45 cm nad stopniem, pȚteczka do oparcia rȚk na wysokoȚć 65-67 cm. W ťciankach bocznych nad pȚteczka okienko wypeȚnione najlepiej skoȚnie ustawionymi szczelinkami". PieȚkowski, jw. s. 128. WskazȚwki dotyczȚce budowy konfesjonaȚu np.: "PrzepisanȚ kratȚ naleȚy od wewnȚrz zaopatrzyȚ zasuwanymi drzwiczkami, zobacz: ZieliȚski, jw. s. 114-115, por. Dyl, jw. s. 84-85,
52. Por. Komunia ťwiȚta i kult, jw., 36, 50, por. Rosier-Siedlecka, Teologiczna myȚl s. 123-126;
53. Por. WstȚp ogȚlny. ObrzȚdy chrztu dzieȚci, 25, Caeremoniale, 995, Snela, jw. s. 215-216, Miazek, jw. s. 23. SugestȚ W. PieȚkowskiego i ks. M. Cynki, by w wydzielonej kaplicy znajdowaȚ siȚ ołtarz do celebracji mszalnej, naleȚy uznaȚ za niezgodny z przepisami liturgicznymi (PieȚkowski, jw. s. 126, Cynka. jw. s. 295), gȚdyȚ chrzest jako sakrament inicjacji chrześcijaȚskiej prowadzi do NajȚwiȚszej Ofiary, a ta sprawowana jest w koȚciele przy ołtarzu - sercu koȚciȚła. Por. Dyl, jw. s. 82-83, Rosier

Siedlecka, Teologiczna myśl s. 114-122;

54. Por. Rosier-Siedlecka. Posoborowa architektura s. 263. Autorka przytacza przykłady usytuowania chrzcielnicy (baptysterium wydzielone, kaplica chrztu, wewnątrz kościoła przy wejściu, na osi ołtarza, w prezbiterium), s. 261-277;

55. Por. Miazek, jw. s. 23, por. Snela, jw. s. 215-216, P. Gajda. Miejsce chrztu w nowej koncepcji wnętrza kościelnego. RBL 25:1972 s. 129;

56. W nowym ceremoniale biskupim w rozdziale "De Vigilia Paschali" czytamy: "Liturgia baptismalis peragitur aut ad fontem baptismalem, aut in presbyterio ipso. Ubi tamen, ex antiqua traditione, extat baptisterium extra ecclesiae aulam, illud adeundum est ad liturgiam baptismalem celebrandam". Caeremoniale, 356.